

УДК 94 (497.5) “1990–1999”

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ РУСИНІВ ТА УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ У ХХ СТ.

Микола НАГІРНИЙ

*Тернопільський національний економічний університет, Нововолинський факультет
бульвар Шевченка, 29, Нововолинськ, Волинська обл., 45400
e-mail: mykola76@hotmail.com, namyzin@rambler.ru
Кафедра загальноекономічних та гуманітарних дисциплін*

У статті висвітлюються демографічні процеси у середовищі русинського та українського населення Хорватії. На тлі політичних та соціально-економічних змін у Хорватії впродовж ХХ ст. простежується динаміка чисельності місцевих русинів та українців. Проаналізовано причини зменшення їх кількості, розглянуто характер та особливості цього процесу залежно від умов, у яких перебували українці та русини Хорватії.

Ключові слова: русини, українці, Хорватія, Славонія, міграція, перепис населення, асиміляція.

Збереження власної національної ідентичності – важливе завдання усіх етнічних меншин. Актуальне це питання й для українців, які з різних причин проживають поза межами своєї держави. Важливими факторами у світлі цього є чисельність кожної з меншин, згуртованість (компактне проживання на певній території), громадська активність, спрямована на плекання своєї окремішності та неповторності.

Переселенці з українських земель на південнослов'янські терени становлять найдавнішу українську діаспору. Вона має свої особливості. Насамперед, йдеться про використання двох етнонімів: переселенці з українських земель, які прибували на територію Хорватії з середини XVIII ст., ідентифікували себе як русини або руснаки; ті ж, хто переселився сюди з кінця XIX ст., називали себе українцями. І перші, і другі зуміли зберегти в новому середовищі свою назву, мову та звичаї¹.

Русинська (руська) мова є бачвансько-сремським діалектом української мови, яка протягом тривалого часу відокремленого існування засвоїла багато іншомовних елементів і значно відійшла від української мови. Саме віддаленість мови русинів Бачки (історична область у західній частині Воєводини, куди насамперед переселились русини) від української спричинила виникнення теорій, що піддавали сумніву їх український родовід, тобто, стверджували, що русини є окремим слов'янським народом. Тут треба зазначити, що творці цих теорій керувалися не стільки науковим,

¹ Детальніше про це див.: Буркут І. Балканські русини: гілка українства чи окремий етнос // Буковинський журнал (Чернівці). 2000. Ч.1–2. С.64–84; Попик С., Небельський В. До питання про збереження української етнічності на Балканах // Етнічна історія народів Європи. Київ, 1999. С.60–63.

скільки політичним інтересом. Так, на думку русинського історика Я.Рамача, русини як окремий народ, що не має можливості опертися на культурну і національну співпрацю з материнським народом, становить населення, яке легше піддається денационалізації². Упродовж усієї історії існування русинів та українців на всіх пост'югославських землях записували то через дефіс, то через сполучник "і", то через кому (як окремі народи): "русини-українці", "русини і українці", "русини, українці". У різні часи цим підкреслювалося неоднакове сприйняття двох національних меншин або як одного цілого, або як окремих етносів.

Питання, пов'язані з динамікою чисельності русинської та української діаспори в Хорватії, дотепер не були у полі зору дослідників. Окремі аспекти цієї теми висвітлено

у працях О.Румянцева, О.Малиновської, М.Каменецького, З.Злоді, М.Кіша, С.Бурди, Ф.Лабоша³. Однак спеціальних досліджень чи розвідок даному питанню не присвячено, тому воно надалі залишається маловивченим. З огляду на це, мета пропонованої статті – висвітлити демографічні процеси у середовищі хорватських русинів та українців упродовж ХХ ст., показати їх особливості.

Вихідці з українських земель переселялися на територію південних слов'ян кількома хвилями. Дослідники не мають спільної думки стосовно їх кількості та виділяють від двох до чотирьох етапів.

Першу хвилю (1745–1775) переселенців становили вихідці з Закарпаття і Пряшівщини (сучасна Північно-Східна Словаччина)⁴. Вони осіли у Воєводині та Бачці. Усього протягом 1745–1768 рр. сюди переселилося кілька сотень українських сімей. На мову переселенців згодом вплинули угорська, словацька, німецька, а пізніше і сербська та хорватська мови⁵. Збереженню національної самобутності русинів сприяла їх релігійна відокремленість як греко-католиків від православних сербів та католиків-хорватів.

Друга хвиля тривала з 1775 р. по початок ХІХ ст. Вона теж мала низку особливостей. Відбувались як прямі переселення у Славонію та Західний Срієм (сербі називають цю територію "Срем"; ми дотримуватимемося хорватського варіанта назви) з Пряшівщини, з верхів'їв Карпат та так званої Горниці, так і повторна (внутрішня, у межах південнослов'янських земель) міграція з перенаселених сіл Воєводини і Бачки⁶.

Безземельні селяни в пошуках заробітку прямували в міста. Так, група з 340 вірян греко-католицької парафії Нового Саду на початку ХІХ ст. перебралася на правобережжя Дунаю, в Срієм і Славонію, де осіла, наймитуючи, орендуючи або купуючи землю.

Перше організоване переселення відбулося в 1802 р. Єпископ греко-католицької Крижевацької єпархії, до складу якої входила Бачка, отримав від австрійського уряду

² Рамач Я. Привредни и друштвени живот руснацох у Южней Угорскей: 1745–1848. Нови Сад, 1990. С.59.

³ Румянцев О. Галичина – Боснія – Восводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках. Київ, 2008; Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti / <urednici Slavko Burda, Boris Graljuk>. Zagreb, 2002. S.6–20; Каменецький М. Погляд України на минуле та сучасність української діаспори Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.90–96; Zlodi Z. Rusini/Ukrajinci u Hrvatskoj etape doseljavanja i problem imena // Scrinia Slavonica. (Slavonski brod). Vol. 5. No. 1. Rujan 2005. S.408–431; Кіш М. Українці на Балканах // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.169–172; Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.173–181; Лабош Ф. Історія русинів Бачки, Сриму і Славонії 1745–1918. Вуковар, 1979.****

⁴ Zlodi Z. Rusini/Ukrajinci u Hrvatskoj etape doseljavanja i problem imena // *Scrinia Slavonica. (Slavonski brod). Vol. 5. No. 1. Rujan 2005. S.409.*

⁵ Каменецький М. Погляд України на минуле та сучасність української діаспори Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.90.*

⁶ Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.173–174.*

землю в Сріємі для утримання семінарії. Щоб збудувати резиденцію та господарські об'єкти, з Керестура (Воєводина) до Шіда (Славонія) було переселено 40 родин русинів, а у 1848 р. їх тут уже налічувалося 80⁷.

З 30-х років ХІХ ст. русинська колонія поширилася на села Петровці, Міклушевці, Врбас, Дюрдево та ін. До 1900 р. для мешканців цих колоній було створено 10 нових греко-католицьких парафій⁸.

У цей період мала місце ще одна цікава міграція: після ліквідації Запорізької Січі 1775 р. козаки прибули у Воєводину і Бачку, але затрималися тут недовго – впродовж 1785–1790 рр.⁹

Третя хвиля переселення розпочалася після окупації Габсбургами Боснії і Герцеговини у 1878 р. Саме тоді вихідці з Галичини, Закарпаття, Лемківщини та Північної Буковини переселились у Боснію та хорватську Славонію (на територію сучасних Бродсько-Посавської та Сісачко-Мославачкої жупаній)¹⁰.

Перші українські емігранти з'явилися у Боснії в 1890–1894 рр., а найбільш масове переселення з Галичини відбулось у 1898 р. Австрійський уряд надавав колоністам тут по 10 га лісу для розчистки та обробки. Загалом з кінця ХІХ ст. до початку Першої світової війни на південнослов'янських землях оселилось близько 10 тисяч переселенців із західноукраїнських земель¹¹.

Умовно всі три міграції на південь були русинськими, і лише остання з них представляла переселенців з українською свідомістю й мовою¹². Їх об'єднуючим елементом залишалась належність до греко-католицької церкви.

Хорватська дослідниця З.Злоді додає ще один – четвертий – етап переселення. Він відбувався після Першої світової війни, боротьби за незалежність УНР та ЗУНР, революції та громадянської війни в Росії, коли у Хорватію прибули емігранти як із західно-, так і зі східноукраїнських земель¹³.

Основним джерелом для вивчення зміни кількості нашої діаспори є переписи населення, що проводилися на території Хорватії. Ці дані (з деякими застереженнями, про що йтиметься далі) дають можливість побачити певні тенденції у зміні чисельності русинської й української громад.

Уперше етнонім “русин” зафіксовано у переписі 1890 р. Тоді так себе ідентифікував лише один (!) мешканець хорватських земель. Зрозуміло, що фактично їх було значно більше, про що свідчать результати наступного перепису (1900) – у ньому бачимо вже 2076 русинів. Ще через 10 років їх кількість зросла до 5592¹⁴. Невідповідність між фактичними й офіційними даними можна пояснити недосконалістю переписів, помилками переписувачів (виконавців переписів) та невизначеністю населення стосовно самоідентифікації. Зокрема, у статистичних

⁷ Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty* = *Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.8.

⁸ Рамач Л. Русини-українці в Югославії. Вінніпег, 1971. С.21.

⁹ Детальніше про це див.: Мільчев В. Запорожці на Військовому Кордоні Австрійської імперії 1785–1790 рр. (дослідження та матеріали). Запоріжжя, 2007.

¹⁰ Zlodi Z. Rusini/Ukrajinci u Hrvatskoj etape doseljavanja i problem imena // *Scrinia Slavonica*. Vol. 5. No. 1. Rujan 2005. S.410; Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty* = *Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.173–174.

¹¹ Каменецький М. Погляд України на минуле та сучасність української діаспори Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty* = *Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.90.

¹² Тамаш Ю. Південний погляд на Україну між Сходом і Заходом // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty* = *Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.113.

¹³ Zlodi Z. Rusini/Ukrajinci u Hrvatskoj etape doseljavanja i problem imena // *Scrinia Slavonica*. Vol. 5. No. 1. Rujan 2005. S.410–411.

¹⁴ Zlodi Z. Rusini/Ukrajinci u Hrvatskoj etape doseljavanja i problem imena. S.418.

матеріалах і звітах школи села Липовляни у 1905 р. українці фігурують під назвами “русини” і навіть “білоруси”¹⁵.

Перший докладний науковий опис життя русинів у південнослов'янських землях зробив видатний український етнограф В.Гнатюк, який наприкінці XIX ст. подорожував Бачкою. За його відомостями, в 90-ті роки XIX ст. у Бачці і Сріємі проживало 12–

13 тис. русинів¹⁶.

Після утворення 1918 р. Королівства сербів, хорватів і словенців (далі – КСХС, з 1929 р. – Королівство Югославія) становище русинського й українського населення фактично не змінилося. Як і за австрійського панування, національні меншини не мали ніяких прав.

У міжвоєнний період первісні українські громади поповнилися політичними біженцями – колишніми добровольцями білогвардійських армій Денікіна та Врангеля, що воювали проти більшовиків. Імовірно, українців за походженням чи місцем проживання серед них налічувалося приблизно 30–40 тис. чоловік¹⁷. Ситуація склалася так, що саме командування Білої армії вело переговори від імені усіх осіб, які залишали межі України через чорноморські порти, із урядом Королівства СХС про можливий прийом біженців у країну. Українців за походженням або місцем народження за кордоном представляв великоросійський уряд, який боровся проти “сепаратистів” і більшовиків за відновлення “єдиної і неділимої” Росії. Серед них переважали білоемігранти, які поширювали між українцями сильну москвофільську агітацію та православ'я¹⁸. Ці біженці були розселені у більш як 300 колоніях по всій країні. Більша частина з них осіла в Сербії, Воєводині та Хорватії. Вихідці з Західної України (колишні січові стрільці та вояки УГА) переважно намагалися поселитися в Хорватії (Славонія, Загреб) і Воєводині¹⁹.

Уряд Королівства СХС, який не визнавав існування незалежної української держави, не виокремлював українців серед біженців з Росії. Сербі, керуючись програмою побудови сильної сербської держави, не брали до уваги національні прагнення українців. Йован Жуйович, голова Сербської Королівської академії наук, заявив членам української місії В.Вербенцю, П.Франкові і В.Ганьківському у Белграді 1919 р.: “Ми, серби, вважаємо, що невиправдане прагнення деяких малоросіян, щоб з України створити державу зовсім автономну, без будь-яких зв'язків з Росією... Причиною ... є ... по-перше, що це розлучення не було б в інтересах народу малоросійського, по-друге, це було б проти інтересу найбільшої слов'янської держави Росії і нашої сербсько-хорватсько-словенської держави і всього слов'янства”²⁰.

На території королівства всі втікачі з колишньої Російської імперії знаходили правову допомогу і захист своїх інтересів у Російському дипломатичному представництві, а з квітня 1924 р. – у Делегації, що займалася справами російських емігрантів. Більшість вихідців з України в умовах еміграції опинилась у складі загальноросійських біженських

¹⁵ Мизь Р. Поселювання українців до Липовлян і Нової Субоцьки від 1894 по 1973 рік і походження кожної родини // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty* = *Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.146.

¹⁶ Гнатюк В. Руські оселі в Бачці // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 1898. Вип. 11. С.3.

¹⁷ Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. XX ст.) // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty* = *Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.22.

¹⁸ Мушинка М. Найвизначніша праця про українських переселенців з Галичини в колишній Югославії // *Народна творчість та етнографія*. (Київ). 2008. № 5. С.117–120.

¹⁹ Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. XX ст.) // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty* = *Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.22–23.

²⁰ Лиський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945) // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty* = *Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.39.

колоній, економічних, професійних, громадсько-політичних, культурних та інших організацій²¹.

У першій половині 20-х років у Сербії серед біженців переважали великоросійські настрої. Багато хто з них був пригнічений поразкою у боротьбі проти більшовиків і одну з причин цього вбачав в “українському сепаратизмі”. Слова “український націоналіст”, “петлюрівець” були лайливими в їхньому середовищі. Російські емігранти намагалися заперечити існування окремого українського народу й окремої української мови²². За таких умов “малороси” всіляко намагалися довести свою вірність “великій і неділимій” Росії, а національно свідомі українці не афішували свого українства²³.

Цим пояснюється той факт, що у переписах міжвоєнної Югославії не відображені не тільки українці, а й русини. Усі вони у статистиці фігурують як “росіяни”. Загальна кількість осіб, записаних росіянами, становила у 1931 р. 9831 чол.²⁴. Щоб встановити ймовірну кількість русинів та українців у цей період, звернемося до наступного перепису (1948), коли їх уже фіксували окремо від росіян. Там росіян (3210) та русинів і українців (6397) налічувалося 9607 осіб. Тобто, за 17 років між двома переписами загальна чисельність росіян, русинів та українців зменшилась на 2%, що дає підстави припустити наявність у 1931 р. русинсько-української меншини чисельністю у 6,5 тис. осіб.

Після Першої світової війни культурно-освітнє життя русинів і українців внаслідок розриву традиційних зв'язків із прабатьківщиною, що раніше здійснювалось у межах однієї держави і тому не мало серйозних перешкод, зазнавало труднощів. Жодних контактів з Радянською Україною не було, адже Королівство Югославія не визнавало СРСР. З часом налагоджувались зв'язки з Галичиною²⁵.

У Хорватії, де зосередилася значна кількість біженців із західноукраїнських земель, вже на початку 20-х років виникли перші українські організації. Так, 1923 р. у Загребі створено товариство “Просвіта”. Завданням цієї організації було об'єднання всіх українців і русинів у Югославії, де в 1934 р. вперше використано назву “українець-русин”.

Зі збільшенням кількості низових ланок “Просвіти” посилювалися суперечності серед учасників українського національного руху за територіальною ознакою: між “галичанами”, “західняками”, “петрушевцями” – з одного боку; “придніпровцями”, “самостійниками”, “уенерівцями” і “гетьманцями” – з другого, “східняками”, “малоросами” – з третього. Так, “малороси” дотримувалися чіткої проросійської політичної орієнтації, але більшість із них не бажала займатися суто політичною роботою, надаючи перевагу організації літературно-музичних вечорів, концертів тощо²⁶.

У міжвоєнний період частішали і міцніли контакти між українськими емігрантами різних міграційних хвиль. У пошуках роботи українці з Боснії переселялись у найбільш розвинуті сільськогосподарські райони Югославії – Бачку, Срієм, Славонію. Деякі з них купували тут землю і осідали поруч із нащадками вихідців з України XVIII ст.

²¹ Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. ХХ ст.) // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.23.

²² Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920–1945) // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.40.

²³ Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. ХХ ст.) // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.24.

²⁴ Population of Croatia 1931–2001 // <http://www.vojska.net/eng/armed-forces/croatia/about/population/>.

²⁵ Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. ХХ ст.) // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.24.

²⁶ Там само. С.27.

Встановлення постійних зв'язків між бачвансько-сріємськими русинами і пізнішими переселенцями з України сприяло поширенню в середовищі людей українського походження самоназви українці, яка напередодні Другої світової війни посіла доволі міцні позиції, продовжуючи існувати разом зі старою назвою "русини"²⁷.

Друга світова війна трагічно позначилася на житті русинів та українців Югославії, які опинилися під ярмом різних профашистських режимів. Як і інші народи Югославії, русинсько-українське населення у роки війни зазнало значних втрат. Так, лише в одному селі Липовляни було замордовано і вбито 260 осіб, з них 70 українців, які переважно постраждали в усташському концтаборі Ясеновац²⁸. Тому русинсько-українське населення активно виступило проти фашизму. На початку бойових дій на території колишньої Югославії (в Бачці, Сріємі, Славонії та Боснії) проживало близько 30 тис. русинів і 15 тис. українців. З них у 1944–1945 рр. близько 4 тис. осіб (тобто 10% від загальної кількості русинсько-української громади регіону) стало борцями-антифашистами²⁹.

Деякі представники русинсько-українського населення, братаючись з радянськими солдатами, почали називати себе росіянами і не заперечували, коли інші їх так записували, що створювало певні труднощі при встановленні національності всіх бійців українського та русинського походження й точних даних майбутніх переписів³⁰.

У роки війни частина українців боролась на протилежному боці. На підставі домовленостей між ОУН-м та урядом Незалежної Держави Хорватії (НДХ) було створено на правах консульства Українське представництво, яке виявилось першим серед подібних установ у новоствореній державі.

Після нападу Німеччини на Радянський Союз почалась робота з організації української добровольчої частини для боротьби проти СРСР³¹. До Українського легіону записалося 505 добровольців, проте після проголошення української державності 30 червня 1941 р. цей військовий підрозділ був розформований через неблагонадійність³².

Українські добровольці як окрема добровольча (домобранська) частина хорватського війська були змушені йти у карні експедиції проти комуністичних партизанів переважно на території Боснії. Це призвело до того, що українці Хорватії у повоєнні роки зазнавали переслідувань від комуністичної влади³³.

Не допомогло навіть те, що багато бійців Українського легіону перейшло на бік руху опору. Правда, серед українців цей рух не був настільки міцним, як у русинів Бачки і Срієму, що позначилося на післявоєнному стані української громади в Югославії,

²⁷ *Малиновська О.* Українська діаспора в південнослов'янських землях // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti.* S.13; *Бурда С.* Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti.* S.175.

²⁸ *Лецишин Я.* Сьогодення українців Західної Славонії і Мославини // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti.* S.164–165.

²⁹ *Кіш М.* Українці на Балканах // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti.* S.170–171; *Бурда С.* Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti.* S.175; *Малиновська О.* Українська діаспора в південнослов'янських землях // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti.* S.14.

³⁰ *Кіш М.* Українці на Балканах // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti.* S.170–171.

³¹ *Мацяк Є.* Українці в Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti.* S.57, 59.

³² *Ліський Б.* З діяльності українських студентів у Хорватії (1920–1945) // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti.* S.44–45; *Мацяк Є.* Українці в Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti.* S.60.

³³ *Мацяк Є.* Українці в Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti.* S.60.

яка мала значно менші можливості культурного та громадського політичного розвитку, ніж русинська громада³⁴.

Не дивно, що у післявоєнних переписах українці не фігурують під своїм етнонімом аж до перепису 1971 р.: до цього часу їх записували як русинів.

У повоєнний час у соціальному та національному розвитку русинів та українців відбулися значні зміни, пов'язані зі швидкою економічною і державною розбудовою Югославії на федеративних засадах, що передбачали рівноправність усіх народів, широкі права національних меншин³⁵.

Бурхлива індустріалізація та урбанізація спричинили кардинальні перетворення у соціальній структурі населення Югославії, в тому числі українського походження. Русини та українці, які до війни переважно займалися сільським господарством, рушили на новобудови, у міста і промислові центри. Традиційно сільськогосподарські райони з родючими землями (Бачка, Срієм, Славонія) через депортацію німців та угорців та пов'язані із війною людські втрати потерпали від дефіциту робочої сили. Югославський уряд почав організоване їх заселення. У 1946 р. 50 сімей безземельних селян було переселено з Руського Керестура до інших місць, де їм наділили землю. Згодом звідси до спорожнілого угорського села Ново Орахово виїхали ще 100 сімей, або понад 600 осіб³⁶.

50-ті роки ХХ ст. можна вважати найінтенсивнішим періодом міграції югославських українців. Близько 5 тис. з них виїхало за межі Югославії, головним чином до Австралії, тисячі мігрували в межах Югославії, переважно у промислові та сільськогосподарські центри Бачки і Срієму, де у них склалися кращі умови для культурно-національного розвитку³⁷.

У заселенні Подунав'я брали участь й українці з Боснії. Так, із Прнявора сюди виїхало 212 родин, або половина українського населення міста. Загалом до Бачки і Срієма переселилося майже 8 тис. боснійських українців. У результаті українське населення Боснії чисельно зменшилося, деякі старі українські колонії спорожніли. Одночасно виникли нові поселення у Воеводині та Хорватії. Найчисленніші осередки українських переселенців з Боснії сформувалися у Загребі, Вуковарі, Славонському Броді³⁸.

Внаслідок цих міграційних та демографічних процесів кількість русинів та українців Хорватії становила: у 1948 р. – 6397 (за іншими даними – 6393³⁹), у 1953 р. – 5980, у 1961 р. – 6290 осіб⁴⁰.

Післявоєнні спроби об'єднання русинів та українців в одну національність (ініційовані саме останніми) не увінчалися успіхом, незважаючи на те, що у перших трьох повоєнних державних переписах населення (1948, 1953, 1958 рр.) русини й українці становили одну національну групу – русини-українці. На жаль, у Бачці і Сріємі (культурних центрах нашої діаспори в Югославії) існували винятково русинські (не українські) настрої, що переходили навіть в українофобію та москвофільство.

³⁴ Мушинка М. Найвизначніша праця про українських переселенців з Галичини в колишній Югославії // Народна творчість та етнографія. 2008. № 5. С. 117–120.

³⁵ Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях // Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinici u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.15.

³⁶ Там само.

³⁷ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воеводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках. С.177; Лецишин Я. Сьогодення українців Західної Славонії і Мославини // Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinici u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.164–165.

³⁸ Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях // Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinici u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.15.

³⁹ Zlodi Z. Rusini/Ukrajinici u Hrvatskoj etape doseljavanja i problem imena. S.418.

⁴⁰ Zivic D. Demografski okvir i gubitci tijekom Domovinskog rata i poraca // Stvaranje hrvatske drzave i Domovinski rat / Zdenko Radelic ... i et al. \ Zagreb, 2006. S.438.

Національне питання в Югославії виявилось надто заполітизованим. У середині 70-х років ХХ ст. співпраця між русинами й українцями (з ініціативи перших) майже повністю припинилася. Врешті-решт, перемогла теорія, що русини (руснаки) є окремим національним суб'єктом, не пов'язаним з українцями⁴¹. Останні два десятиліття існування СФРЮ влада Югославії свідомо роз'єднувала русинів і українців, знаходячи виконавців цієї політики серед русинських громадських діячів⁴².

До 1968 р. русини в колишній Югославії мали власні незалежні товариства, аж поки не було створено Союз русинів і українців, якому структурно підпорядковувались організації на місцях⁴³.

Найбільш вдалою і плідною співпраця русинів та українців була у сфері народної художньої самодіяльності, зокрема в організації фестивалів і таборів української та русинської молоді. В 70–80-х роках єдиним журналом, у якому україномовні статті публікувалися нарівні з русинськими, був орган Союзу русинів-українців Хорватії "Нова думка"⁴⁴.

Динамічні перетворення повоєнної доби призвели до руйнування старого способу життя, розриву патріархальних зв'язків, відходу великої кількості переважно молодих людей у міста для навчання та працевлаштування. Усе це спричинило втрату певних національних рис, що традиційно зберігалися у сільському середовищі. Сприяла таким процесам і панівна ідеологія з її наднаціональними й антирелігійними гаслами⁴⁵.

Красномовне підтвердження цьому – статистичні дані щодо кількості русинів й українців. Переписи населення демонструють повільне, але постійне її зменшення. Так, за переписом 1971 р. русинів налічувалося 3728, 1981 р. – 3321, 1991 р. – 3253 особи; українців відповідно 2793, 2515 та 2494 особи⁴⁶. Фактично представників українсько-русинського походження було більше, однак асиміляційні процеси, змішані шлюби і низька національна свідомість призвели до того, що значна частина нащадків русинів та українців записала себе як "югослави", "поляки", "білоруси", "росіяни"⁴⁷.

Ще виразніше процес розчинення частини русинів і українців серед інших народів виглядає у світлі зафіксованих переписом 1981 р. відомостей про знання рідної мови.

Серед русинів рідною назвали мову свого народу 83,4%, серед українців – лише 55%. Можливо, швидші темпи втрати рідної мови в українців пов'язані з меншою, порівняно з русинами, їх чисельністю, більшою розпорошеністю, не таким багатим, як у русинів, досвідом збереження національної ідентичності в умовах еміграції⁴⁸.

На подальше становище русинів і українців значною мірою вплинули розпад СФРЮ, військова агресія на Хорватію Югославської народної армії (ЮНА) та сербських парамілітарних формувань. Русини та українці Югославії стали громадянами різних держав

⁴¹ Румянцев О.: Галичина – Боснія – Воеводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках. С.187.

⁴² Тамаш Ю. Південний погляд на Україну між Сходом і Заходом // Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinici u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.114.

⁴³ Мизь Р. Поселювання українців до Липовлян і Нової Субоцьки від 1894 по 1973 рік і походження кожної родини // Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinici u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.147.

⁴⁴ Мушинка М. Найвизначніша праця про українських переселенців з Галичини в колишній Югославії // Народна творчість та етнографія. 2008. № 5. С.117–120.

⁴⁵ Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях // Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinici u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.15–16.

⁴⁶ Zivic D. Demografski okvir i gubitci tjekom Domovinskog rata i poraca // Stvaranje hrvatske drzave i Domovinski rat / Zdenko Radelic ... et al. Zagreb, 2006. S.438; Statistički ljetopis 1992. 24. godina. Zagreb, 1993. S.64.

⁴⁷ Мизь Р. Поселювання українців до Липовлян і Нової Субоцьки від 1894 по 1973 рік і походження кожної родини. S.139.

⁴⁸ Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях // Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinici u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.15–16.

(СРЮ, Хорватії, Боснії і Герцеговини), до того ж таких, що вступили у фазу військових конфліктів. Глибокий трагізм становища людей українського походження полягає в тому, що, покликані до військових формувань своїх держав, вони змушені були воювати проти земляків із протилежного боку. Більше того, ворогуючі сторони карали полонених з числа українців на смерть лише за те, що вони були примусово мобілізовані до військових сил супротивника⁴⁹.

Вже у 1991 р. русини й українці опинилися на лінії фронту, в епіцентрі боїв. Воєнні дії охопили територію, де проживало 80 % представників нашої діаспори. Лише у Вуковарі за час облоги (86 днів) загинуло 132, поранено 270 осіб, у сербських концтаборах ув'язнено більше 300, вигнано з рідних місць 500 і втекло від переслідувань 100 русинів і українців. Загалом їх втрати за час війни становили 3,5 % (тоді як за роки Другої Світової війни – 2 %) ⁵⁰.

Війна завдала значних збитків: зруйновано близько десятка українських церков, Петровці пограбовані сербськими напіввійськовими формуваннями⁵¹.

Людей насильно виганяли з рідних місць. Після окупації Вуковара (листопад 1991 р.) протестуються три хвили депортації русинів і українців: з Петровців, Міклушевців, Вуковара⁵². Зокрема, весною 1992 р. з Вуковара вигнали 52, з Міклушевців – 98, з Петровців – 112 осіб⁵³. Всі депортовані під тиском підписали документи про добровільну здачу свого майна, після чого сербські вояки, відібравши в них гроші і цінності, вислали їх до Боснії⁵⁴. Звільнені будинки одразу ж заселили прибулі серби.

Вигнанців і біженців, а це 50 % нашої діаспори, розселили у 42 місця вільної території Хорватії, і як втікачі вони опинилися на всіх континентах світу⁵⁵.

Сербська агресія перервала навчання у кількох школах, де викладалась мова русинів і українців. Багато вчителів було вбито, вигнано чи зникло безвісти. Шкільні книжкові фонди і приміщення зруйновано або пограбовано. У 1991–1993 рр. виникла критична ситуація: впродовж цих років жодна дитина не навчалася рідною мовою⁵⁶. Українських та русинських дітей змушували ходити до сербських шкіл, заборонялась їх рідна мова, людям не дозволяли збиратися⁵⁷.

Таке ставлення сербів до українців і русинів пояснюється тим, що останні взяли активну участь у захисті хорватської незалежності та її територіальної цілісності. У складі хорватської армії воювало 410 русинів та українців⁵⁸, що становило найбільший відсоток військових порівняно з іншими національними меншинами. Не дивно, що

⁴⁹ Там само. S.17–18.

⁵⁰ *Kiš M.* Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinici i danas se bore protiv fašizma // Rusini i Ukrajinici u Republici Hrvatskoj (1991–1995). Zagreb, 1995. S.18.

⁵¹ *Каменецький М.* Погляд України на минуле та сучасність української діаспори Хорватії // Ukrajinici horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinici u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.92–93.

⁵² *Kiš M.* Для мене була честю можливість служити Хорватії, її народові і національним меншинам // Ukrajinici horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinici u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.118.

⁵³ *Kiš M.* Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinici i danas se bore protiv fašizma // Rusini i Ukrajinici u Republici Hrvatskoj (1991–1995). S.19.

⁵⁴ *Kiš M.* Вигнати русини и українці // Нова думка. (Загреб). 1992. № 94/95. С.19.

⁵⁵ *Kiš M.* Українці на Балканах // Ukrajinici horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinici u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.171–172.

⁵⁶ Plan i program rada Saveza Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske za 1995. godinu (з поточного архіву Союзу русинів і українців Республіки Хорватія міста Загреб).

⁵⁷ *Kiš M.* Українці на Балканах // Ukrajinici horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinici u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.171–172.

⁵⁸ *Kiš M.* Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinici i danas se bore protiv fašizma // Rusini i Ukrajinici u Republici Hrvatskoj (1991–1995). S.19.

уряд Сербської Країни депортував українців, звинувативши їх у співпраці з хорватською владою⁵⁹.

Прибуття миротворчих сил ООН практично не змінило ситуації. Навпаки, останні просто намагалися не помічати фактів продовження дискримінації несербів. Зокрема, вигнання мешканців з Петровців 22 березня 1992 р. відбулося за мовчазної згоди російського батальйону, а примусово виселеним з Міклушевців русинам миротворці ООН надали автобуси⁶⁰.

Тому русини та українці вітали акції хорватської армії у травні (“Блиск”) і серпні (“Буря”) 1995 р., якими вона відвоювала більшість земель. Повернення Східної Славонії, де проживало найбільше русинів і українців, передбачалося робити поступово і під контролем Перехідної адміністрації ООН. Однак ця миротворча діяльність не стала очікувано ефективною. У низці звернень Союзу русинів та українців Хорватії до керівника Перехідної адміністрації ООН вказувалось на факти підкидання сербами вибухових речовин до приміщень русинів та українців, грабування майна і вивезення його до Воєводини⁶¹.

Під тиском міжнародної спільноти Хорватія змушена була прийняти закон про чинність юридичних актів сербської окупаційної влади Подунав’я. Відповідно до нього, русини та українці не могли повернути свою приватну власність, нерухомість (будинки, квартири), навіть маючи рішення суду⁶². Усе це посилювало зневіру і зростання еміграції за кордон або принаймні у Загреб. Згідно з офіційною статистикою, 2001 р. у Хорватії залишилося 2337 русинів та 1977 українців⁶³.

Таким чином, за час існування русинсько-української діаспори в Хорватії відбувалося поступове зменшення її чисельності, точніше, кількості тих, хто так себе ідентифікував. Основні причини цього процесу такі:

1. **Асиміляція** (спонтанна і цілеспрямована), яка тривала вже з середини XVIII ст. У Першій Югославії здійснювався тиск на греко-католиків, аби вони переходили у православ’я. Ті, хто так зробив, майже автоматично прийняли сербську національну ідентичність. У Другій Югославії мали місце тенденції записуватись “югославами” (це траплялося переважно у мішаних – русинсько-сербських чи русинсько-хорватських родинах). Такі шлюби впливали і на **самоідентифікацію**. Зокрема, на даний час у Липовлянах лише 20% українців користуються у побуті українською мовою. Змішані подружжя вже у другому поколінні втрачають материнську мову⁶⁴.

2. **Терени**, на яких переважно проживали русини та українці (а це Східна Славонія, а також Посавина в Боснії та Воєводина у Сербії), ставали зоною посиленних міжетнічних контактів та сутичок, що не могло не вплинути на міграційні та асиміляційні процеси.

3. **Чисельність і розпорощеність** – русини становили етнічну більшість лише у двох селах (Петровці та Міклушевці)⁶⁵, українці – в жодному. Така ситуація сприяла асиміляції.

⁵⁹ Нова думка. 1992. № 94/95. С.27, 28.

⁶⁰ Нова думка. 1992. № 94/95. С.29–30.

⁶¹ Там само. 1997. № 101/102. С.18–19.

⁶² *Кити М.* Для мене була честю можливість служити Хорватії, її народові і національним меншинам // *Українці хорватії: матеріјали і документи = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti.* S.121.

⁶³ *Zivic D.* Demografski okvir i gubitci tjeckom Domovinskog rata i poraca” // *Stvaranje hrvatske drzave i Domovinski rat.* S.482.

⁶⁴ *Лецишин Я.* Сьогодні українців Західної Славонії і Мославини // *Українці хорватії: матеріјали і документи = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti.* S.167–168.

⁶⁵ *Pap A.* Rusini u Republici Hrvatskoj // *Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991–1995).* S.31.

4. **Глобальні процеси** – підвищена мобільність населення сприяє його змішуванню, при цьому малі етнічні групи (у нашому прикладі – русини та українці) ризикують зникнути.

5. **Війна** у першій половині 1990-х років зменшила чисельність нашої діаспори, призвела до зміни її розселення, розриву традиційних внутрієтнічних зв'язків.

Перспектива русинів і українців неминуче пов'язана з демографічним фактором⁶⁶. Відсутність переселенців з українських земель актуалізує питання виживання русинсько-української меншини, тим більше, що усередині цієї спільноти немає одностайної єдності з багатьох питань, найголовніше з яких – самоідентифікація і повне ототожнення русинів із українцями.

Таким чином, у ХХ ст. відбулися значні зміни у чисельності та розміщенні нашої діаспори у Хорватії. З 1890 р. кількість переселенців невпинно зростала, що пояснювалось їх активною еміграцією з українських земель – спочатку економічною, потім політичною. Свого кількісного максимуму українське та русинське населення Хорватії досягло у міжвоєнний період, коли його чисельність становила 6,5 тис. осіб. 50-ті роки ХХ ст. можна вважати найінтенсивнішим періодом міграції югославських українців як у межах держави, так і за кордон. Унаслідок цього кількість русинів та українців Хорватії впродовж 1948–1961 рр. коливалась у межах 6–6,4 тис. осіб. Динамічні перетворення повоєнної доби, розрив патріархальних зв'язків, урбанізація та панівна інтернаціональна ідеологія призвели до втрати національних рис представниками нашої діаспори. Подальші переписи населення в країні демонструють повільне, але постійне зменшення кількості русинів і українців – з 6,5 тис. (1971 р.) до 5,7 тис. осіб (1991). Унаслідок хорватсько-сербської (Вітчизняної) війни, чисельність русинів і українців вкотре зменшилась – до 4,3 тис. осіб (2001).

Таким чином, упродовж кількох останніх десятиліть відбувалося неухильне зменшення чисельності русинсько-української діаспори в Хорватії. Причинами цього процесу були асиміляція, низька національна свідомість, специфіка території розселення представників нашої діаспори, її розпорошеність, процеси глобалізації та військові конфлікти. Унаслідок цих негативних чинників, русинська та українська меншини Хорватії ризикують зникнути, якщо не буде нової хвилі переселення з України, а також якщо не вдасться реалізувати спроби згуртування двох громад під однією назвою.

⁶⁶ Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty* = *Українці у Хрватској: матерјали і документи*. S.176.

**DYNAMIC OF QUANTITY OF THE UKRAINIANS AND RUTHENIANS
IN CROATIA IN THE 20th CENTURY**

Mykola NAHIRNYI

*Ternopil National Economic University, Novovolyns'k faculty
29, Shevchenko Boulevard, Novovolynsk, Volyn region, 45000,
e-mail: mykola76@hotmail.com, namyzin@rambler.ru
The General Economic and Humanitarian Subjects Department*

The article shows the demographic process among Ruthenian and Ukrainian population of Croatia. The events of political, social and economical changes in Croatia during 20th century and the dynamic of quantity of the local Ruthenians and Ukrainians are shown in the article. The reasons of reduction of their quantity are analyzed too. The character and special features of that process which depended on the conditions in which the Ukrainians and Ruthenians lived are described.

Key words: Ruthenians, Ukrainians, Croatia, Slavonia, migration, census of enumeration, assimilation.

Стаття надійшла до редколегії 15.02.2010
Прийнята до друку 26.02.2010